

Perspektiv och ansatser i det lokala FoU-arbetet

Roland Svensson

Kan forsknings- och utvecklingsarbete nära användarna vara av hög vetenskaplig kvalitet och samtidigt fungera som en kraft i den lokala kunskapsutvecklingen? Riskerar den lokala forskaren i sin välvilja att anpassa sig till lokala behov och problem att bli närsynt och okritisk?

Det finns ett stort behov av att diskutera olika förväntningar på det lokala FoU-arbetet, hävdas i den här artikeln. Författare är Roland Svensson, sociolog och högskolelektor vid Vårdhögskolan i Eskilstuna. Artikeln bygger på en utredningsrapport om framtida FoU-verksamhet i Landstinget Sörmland (12).

Varför ökar intresset för Fou?

Forskningens roll för samhällsutvecklingen har generellt sett ökat kraftigt. Idag talar man allmänt om kunskapssamhället för att markera den roll kunskapen har fått inom hela samhällslivet. Forskning och högre utbildning ses som viktiga drivkrafter för regioners utveckling. För företag, organisationer och myndigheter har produktion, bearbetning och överföring av kunskap blivit centrala frågor.

I landsting och i kommuner har forskningsfrågorna traditionellt betraktats som en statlig angelägenhet. Forskning av relevans för sjukvården och socialtjänsten har främst bedrivits vid universiteten och vid de större universitets- och regionsjukhusen. Landstingens och primärkommunernas egna kunskapsbehov har tillgodosetts genom utredningar och utvecklingsprojekt av olika slag. Spri, landstingsförbundet, socialstyrelsen, externa konsulter har här spelat en viktig roll.

Landstingen och primärkommunerna har haft små

möjligheter att påverka universitetsforskningens inriktning och karaktär. Man har kritiserat den för att den i alltför liten utsträckning har tagit sig an de praktiska problem som man ställs inför i sjukvården och socialtjänsten. Många socialpolitiska och samhällsmedicinska forskningsområden har haft ett blygsamt utrymme inom de traditionella universitetsdisciplinerna.

Detta missnöje med den statliga forskningspolitiken kan ses som en av de faktorer som drivit fram ett ökat engagemang för forskningsfrågorna lokalt. Decentralisering av ansvar och kommunalisering av olika verksamheter har också bidragit till att det skett en klar förskjutning i attityden till forskningsansvaret. Idag är forskning inte lika självklart en renodlat statlig angelägenhet.

Framför allt i landstingen har FoU-arbetet på kort tid expanderat snabbt. FoU-resurser finns idag vid flera av landstingens samhällsmedicinska enheter. Inom primärvården har utvecklingsenheter organiserats i anslutning till vårdcentraler. De landstingskommunala vårdhögskolorna har FoU-lärartjänster och, i vissa fall, även FoU-enheter. Inom länssjukvården har FoU-arbetet inom omvårdnad intensifierats. Även om gränserna mellan forskning och mer traditionellt utvecklingsarbete är svår att dra är det uppenbart att dessa verksamheter ofta innehåller arbete av forskningskaraktär. På många håll har också särskilda institut, centrumbildningar och stiftelser för FoU organiserats.

Man kan urskilja ett antal faktorer som starkt bidragit till att FoU-insatserna ökat i landstingen:

1. De nya sjukvårdspolitiska prioriteringarna med inriktning mot förebyggande vård och befolkningens hälsa har ställt nya krav på kunskaper. Ansvar för hela befolkningens hälsa, inte enbart patienternas, ställer t ex krav på kunskaper om hälsoläget i befolk-

.....

Forskning och utvecklingsarbete har kommit att ses som ett viktigt medel för att höja vårdens kvalitet och personalens kompetens

.....

ningen och de s k riskgruppernas situation. Efterfrågan har därmed ökat på kompetens för att kunna samla in och analysera data på dessa områden och för att utveckla och utvärdera det förebyggande arbetet.

2. Forskning och utvecklingsarbete har vid sidan av utbildning kommit att ses som ett viktigt medel för att höja vårdens kvalitet och personalens kompetens. Inte minst omvårdnadsforskningen har bidragit till att rikta uppmärksamheten mot vårdens kvalitativa aspekter. Idag pågår ett omfattande arbete i vården med att pröva och utvärdera olika åtgärdsprogram (t ex när det gäller patientinformation, patientmedverkan i vården, patientintegritet etc). Utveckling av vårdlagsorganisation och individuell vårdplanering (IVP) betraktas ofta som medel för att förbättra vårdens kvalitet och öka personalens arbetstillfredsställelse. Patientenkäter används allt oftare för att kartlägga patienternas attityder till vården.

3. Kostnadskris och större effektivitetskrav har ökat behoven av att kunna mäta och analysera vårdens prestationer. Efterfrågan på metoder för att utvärdera behandlingsformer och arbetsorganisation är stor. Under senare år har begrepp som målstyrning, decentralisering och kvalitetssäkring blivit nyckelbegrepp inom den offentliga sektorn. Dessa begrepp är nära kopplade till en mer systematisk kunskapsutveckling kring vårdens sätt att fungera.

4. Satsningar på FoU har blivit en del i utvecklingen av regioner och enskilda orter. Tilltron till kunskap och högre utbildning som drivkrafter i den regionala utvecklingen är stor. Investeringar i FoU antas skapa kumulativa processer av olika slag. De bidrar till regionens infrastruktur och minskar beroendet av kunskap och kompetens utifrån.

5. De regionala och landstingskommunala högskolorna behöver forskning för att kunna utvecklas. Forskning i anslutning till dessa höjer högskolans kompetens, status och kvalitet. Den antas underlätta rekrytering av lärare och studerande och öka möjlig-

heten att bredda och fördjupa kursutbudet.

6. Inom landsting och kommuner ses lokala FoU resurser som en möjlighet till kvalificerad personalutveckling. Inom den offentliga sektorn har skett en kraftig tillväxt av akademiskt utbildade grupper som efterfrågar kvalificerad fortbildning, många gånger på forskarutbildningsnivå. Vad som brukar kallas "ropet från fältet" återspeglar en situation där vård och omsorg har expanderat till stora personal- och kunskapsintensiva samhällssektorer som kräver stimulans och kreativitet för att utvecklas.

Sammantaget talar dessa förhållanden för att den lokalt och regionalt organiserade forskningen kommer att få en ökad betydelse i framtiden. Flera analyser av landstingens och primäkommunernas FoU har dessutom visat att den nuvarande omfattningen av dessa insatser måste betraktas som låg. Flera fristående bedömare rekommenderar ökade FoU- investeringar. (1, 8, 9, 10, 11)

En diskussion om den lokala forskningens karaktär blir därmed allt mer angelägen. Hur bör en forskning nära användarna se ut? Hur kan det lokala FoU-arbetet utformas så att det tillgodoser såväl lokala behov som vetenskapssamhällets krav på god forskning?

Den lokala forskningen fallgropar och möjligheter

Under senare år har det förts en intensiv diskussion om forskningens roll i samhället. Litteraturen om forskningen och kunskapssamhället är omfattande (2,3).

Många gånger har forskarna själva framhållit de risker som ligger i ett allt mer förvetenskapligt samhälle. Man har varnat för utbredningen av en teknokratisk och elitistisk forskning. Dessa risker blir särskilt påtagliga i en lokalt organiserad forskning. Om forskningen integreras i administrativa processer förlorar den lätt sin kritiska och analyserande kraft. Istället kan den komma att fungera som legitimering för politiska och administrativa beslut. Olika yrkesgrupper tar

.....

Om forskningen integreras i administrativa processer förlorar den lätt sin kritiska och analyserande kraft

.....

Frågor som gäller forskningens användbarhet
och nytta hänger nära samman med forskningens
styrning

forskningen till hjälp för att odla egna professionella
särintressen. FoU-arbetet utvecklas med andra ord på
ett fält där skilda kunskapsintressen möts och där
forskningen riskerar att bli ett maktredskap som hjäl-
per till att vidmakthålla och skapa nya hierarkier.

Men diskussionen har också visat på de möjligheter
som forskningen kan ha när den utvecklas nära använ-
darna. Den lokala forskningen kan bli en del i en bredare
kunskapsprocess. Den kan, när den fungerar som
bäst, stimulera till engagemang, dialog och ökad med-
vetenhet. Den decentraliserade forskningen har också
visat sig vara både livskraftig och nyskapande. En vä-
sentlig del av äldreforskningen bedrivs t ex med fram-
gång vid forskningsenheter utanför universitetsinstitu-
tionerna (5).

Det är angeläget att lyfta fram det lokala FoU-arbe-
tets villkor och möjlighet till diskussion. Förväntning-
arna från lokala intressenter är ofta höga men också
oklara på FoU-arbetet. Ett första steg mot att utveckla
en lokal FoU-modell bör därför vara att genom en dia-
log mellan forskare och praktiker skapa en viss kons-
ensus kring FoU-arbetets karaktär.

Jag skall här begränsa mig till tre frågor som jag ser
som centrala i en sådan dialog:

1. Användningen och nyttan av FoU
2. Val av perspektiv och frågeställningar
3. Balansen mellan lokala FoU-behov och forskarsam-
hällets krav

Kunskap, nytta och styrning

Att forskningen skall vara till nytta är förmodligen en
uppfattning som de flesta delar. Däremot går åsikterna
ofta isär när det gäller att precisera vad som skall läg-
gas i nyttobegreppet. Nytt för vem? Nytt på kort eller
lång sikt? Nytt ur ekonomisk synpunkt eller som ett
socialt och kulturellt värde?

Frågor som gäller forskningens användbarhet och
nytta hänger nära samman med forskningens styrning.
För en lokal och regional FoU-verksamhet är detta

centrala frågor. Hanteringen av FoU-frågor på den lo-
kala nivån handlar i hög grad om var i organisationen
FoU-arbetet skall förläggas, hur verksamheten skall
styras och hur FoU-arbetets resultat skall komma till
användning i organisationen. Bakom olika ställnings-
taganden i dess frågor ligger ofta bestämda, men inte
alltid uttalade, föreställningar om vad FoU är för något
och på vilket sätt den bäst används och kommer till
nytta.

Som t ex Nilsson & Sunesson (7) visar är forsk-
ningsanvändning något mångdimensionellt och inte så
enkelt som man ibland tänker sig. Bland praktiker och
beslutsfattare kan man ofta finna orealistiska och
mycket optimistiska förväntningar på forskningen.
Man tror inte sällan att forskningen på ett ganska direkt
sätt skall kunna bidra till politiska och administrativa
beslut; organisationen beställer forskning utifrån aktu-
ella problem, forskaren genomför undersökningar och
presenterar resultat som kan ge svar på frågorna och
direkt leda till beslut och åtgärder.

I praktiken fungerar emellertid forskningen sällan
på detta sätt. Även om forskningen kan ligga till grund
för beslut ger denna modell en alltför snäv syn på dess
praktiska nytta. Resultaten är sällan så entydiga att de
utan vidare kan omsättas i rekommendationer för åtgär-
der och praktiskt handlande. Forskning får istället
ofta indirekta effekter. Den påverkar människors sätt
att tänka. Forskningen blir en av flera idékällor i ut-
vecklingen av ett verksamhetsområde. Forskningen
kan dessutom fylla andra funktioner för beslutsfattar-
na. Forskningsresultaten används inte sällan som till-
hygge i konflikter när oenighet föreligger. Forskning-
en kan också användas för att göra något attraktivare
och mer spännande.

För att summera så kan forskningen:

- utgöra direkt kunskapsunderlag vid beslut (men
kanske inte så ofta som man ibland tror)
- skänka legitimitet åt beslut och åtgärder (genom att
hänvisa till enskilda forskningsresultat etc)
- bidra till att ändra människors tänkande (se nya för-
hållanden, se på gamla metoder, arbetssätt med nya
ögon)
- ha en stimulanseffekt (förgylla vardagen, andra in-
tresserar sig för det man gör, man känner sig betydelse-
full etc).

Det är alltså väsentligt, när man diskuterar den loka-

Det är alltså väsentligt att anlägga ett bredare perspektiv än det snäva beslutsfattarperspektivet

la forskningens praktiska nytta, att anlägga ett bredare perspektiv än det snäva beslutsfattarperspektivet. Idén att forskarens huvuduppgift skulle vara att ta fram kunskap som sedan kan användas som beslutsunderlag kritiserar i själva verket ofta av forskarna själva. Kanske den viktigaste rollen för forskaren är att kunna bidra till att definiera problem och finna lösningar i en dialog med organisationens anställda.

Forskning som process

När man diskuterar forskningens effekter handlar det ofta om användningen av forskningens resultat. Men det är också viktigt att se att även själva processen har betydelse. Det visar sig ofta att de som direkt eller indirekt berörs av ett forskningsprojekt påverkas av forskarnas verksamhet. Särskilt gäller detta naturligtvis i ett lokalt FoU-projekt där arbetet planeras och genomförs i nära samverkan med t ex personalen på en vårdavdelning. Forskarnas närvaro på arbetsplatsen och deras intresse för avdelningens problem och förhållanden leder ofta till att också personalens engagemang och intresse ökar. När det som man själv uppfattar som vardagligt rutinarbete får uppmärksamhet ökar självkänslan och arbetet framstår som betydelsefullt. Forskningen i sig inte dess resultat får direkta effekter för dem som berörs av det.

Även i de fall då kontakterna mellan forskare och praktiker är liten kan man ibland se att själva undersökningen leder till förändring. Att besvara frågor i en enkät väcker tankar och funderingar. När man i enkäter och ännu högre grad i intervjuer ställer frågor om t ex arbetsförhållanden, arbetsmetoder och organisation kan detta väcka idéer om förändring och ge upphov till förnyelse av arbetet. Det finns exempel på hur enkäter till arbetsledare inom barnomsorg och långvård direkt har förändrat förhållandena inom dessa verksamheter.

I traditionell forskning har det faktum att forskning i sig påverkar det som studerats ibland setts som ett problem. Hur skall man kunna kartlägga verkligheten om den förändras i samma stund som den undersöks?

Det traditionella vetenskapsidealet beskrev en forskare som helst utan att synas registrerade och förklarade verkligheten (och redovisade sina studier i rapporter som ofta bara andra kollegor i forskarvärlden kunde ta del av).

Men det finns också andra traditioner med andra synsätt på forskning och forskarrollen. Dessa synsätt betonar tvärtom vikten av ett samspel mellan forskare och forskningsobjekt. Modeller för handlingsinriktad forskning (t ex aktionsforskning och deltagarstyrd forskning) har prövats inom t ex arbetslivsforskning och klientorienterad forskning. Kunskapen antas här växa fram ur praxis i ett samspel mellan forskare och praktiker. Genom att tillämpa tidigare vunna kunskaper och omsätta dem i praktiskt förändringsarbete vinner man ny kunskap och nya förutsättningar för utveckling skapas. Forskarrollen är här radikalt annorlunda än i de traditionella forskningsmodellerna. Gränserna för forskning och vad som brukar kallas utvecklingsarbete suddas ut. (6)

Det är uppenbart att forskare som arbetar på lokal nivå har stora möjligheter att utveckla modeller av detta slag och med sin kompetens bidra till det lokala förändringsarbetet. De kan t ex initiera sådant arbete själva eller ge stöd åt projekt- och utvecklingsidéer som andra utvecklar. De kan gå in i en dialog med dem som berörs. De kan bidra med sin kunskap eller förmedla externa kontakter. De kan medverka i utbildningssammanhang, starta forskningscirkel etc. Och de kan naturligtvis också ta en aktiv del i själva utvecklingsprojektet genom undersökningar och analyser i samband med förändringsprocessen.

För att sammanfatta: Det lokala FoU-arbetet bedrivs ofta i ett spänningsfält mellan traditionellt forskningsarbete och mer konkret, praktiskt och handlingsinriktat utvecklingsarbete. En viktig uppgift för den lokale forskaren måste vara att pröva, utveckla och inte minst analysera förutsättningarna för olika modeller med in-

En viktig uppgift för den lokale forskaren måste vara att pröva, utveckla och inte minst analysera förutsättningarna för olika modeller med inriktning på kunskapsutveckling och förändringsprocesser i organisationen

riktning på kunskapsutveckling och förändringsprocesser i organisationen. För en lokalt organiserad FoU-verksamheten borde det vara en utmaning att på detta sätt förena forskning i mer traditionell mening med lokalt utvecklingsarbete.

Val av perspektiv i FoU-arbetet

Det lokala FoU-arbetet utgår ofta från vad man skulle kunna kalla för organisationens perspektiv. Det är vanligtvis behandlare av olika slag eller politiker och administratörer som i samverkan med forskarna bestämmer vad som är angelägna forskningsproblem och viktiga utvecklingsområden. Detta innebär att FoU-arbetet i vård och omsorg i hög grad kommit att präglas av administratörernas och behandlarnas problemupplevelser.

Organisationens perspektiv måste emellertid kompletteras med patienternas, klienternas och brukarnas perspektiv i FoU-arbetet. Mycket talar för att forskning utifrån patientens synsätt och problemupplevelser på många sätt skulle kunna bidra till nya kunskaper och infallsvinklar på vård och omsorg.

Rosmari Eliasson har skrivit en idérik bok som är viktig för en diskussion om hur ett lokalt och handlingsinriktat FoU-arbete bör organiseras (4). Eliasson diskuterar utifrån de egna erfarenheterna av tillämpad forskning inom vård och omsorg bl a hur forskarna bör lägga upp sitt arbete och vilket slag av frågeställningar forskningen bör rikta in sig på. Hon betonar bland annat vikten av medvetna perspektivval. Forskningens frågor ställs alltid utifrån någons upplevda problemsituation. Kunskapssökandet är ett resultat av någons kunskapsintresse. Som utredare eller forskare måste vi inse att det i samhället och inom organisationer finns olika parter med olika perspektiv och ibland motsatta kunskapsintressen.

Det är viktigt, menar Eliasson, att i forskningsarbetet anlägga olika perspektiv. Behandlarperspektivet (liksom administratörs- och planerarperspektivet) är ofta förknippat med sökandet efter åtgärdsrelevant kunskap, dvs kunskap som behandlaren (respektive administratören och planeraren) anser sig behöva för att kunna utveckla sitt arbete. Forskaren bör emellertid vidga synfältet och även se förhållandena utifrån klientens (patientens) perspektiv eller kanske snarare utifrån människors livsperspektiv.

Sådan forskning kastar ofta ljus över tidigare obetydliga förhållanden. Den ger oss kunskap som är betydelsefull för att kunna utforma en god vård. En forskning som lyfter fram de utsatta och de sjukas erfarenheter och uppfattningar följer också den moraliska principen som kan kallas vårt ansvar för de svaga.

Forskningen kan ha en betydelsefull roll när det gäller att höja kompetensen hos personalen inom t ex äldreården, men på ett något annorlunda sätt än vad man kanske vanligen tänker sig, menar Eliasson. Forskningen kan bidra till att hålla nyfikenheten och kunskapsivern vid liv och den kan öka förståelsen av äldre människor och deras behov. Den kan visa på generella mönster genom att analysera likheter och skillnader i människors villkor, behov och handlingsmönster.

Det är viktigt att betona att de två perspektiv som här ställs mot varandra, behandlarperspektivet och patient- eller klientperspektivet, inte utesluter utan kompletterar varandra. FoU-arbete utifrån patienters och klienters perspektiv är emellertid idag starkt eftersatt. Skall vi kunna förbättra och utveckla vården och omsorgen behöver vi mer kunskap om människors livssituation och behov och deras erfarenheter av den offentliga vården och omsorgen.

Forskarsamhällets krav och lokala behov

Det ställs ofta höga förväntningar på det lokala FoU-arbetet. Förutom kraven på hög vetenskaplig standard ska FoU-organisationen tillgodose vad som brukar kallas regionala eller lokala FoU-behov. Detta innebär att den måste ha ett intresse av att initiera FoU-projekt tillsammans med olika intressenter med anknytning till vård och omsorg. Den måste vara öppen mot olika verksamhetsområden om den ska kunna fungera som utvecklingsresurs.

Det är emellertid nödvändigt att det finns en balans mellan dessa lokala krav och det s k forskarsamhällets krav. Om FoU-arbetet organiseras så att det enbart blir en serviceenhet för exempelvis hälso- och sjukvården

Skall vi kunna förbättra och utveckla vården och omsorgen behöver vi mer kunskap om människors livssituation och behov och deras erfarenheter av den offentliga vården och omsorgen

tions-, personal- eller behandlingsperspektiv). Det är emellertid viktigt att detta kompletteras med ett patient- och klientperspektiv. En ökad kunskap om människors levnadsvillkor och deras erfarenheter av vård och omsorg är en förutsättning för att den offentliga vården skall kunna förbättras och anpassas till människors behov.

REFERENSER

1. *Andersson, Hårsmann, Snickars*: Forskning och utveckling för den offentliga sektorn, KTH/Institutet för framtidsstudier, 1990.
2. *Bärmark J (red)*: Forskning om forskning eller Konsten att beskriva en elefant. Natur & Kultur, 1984.
3. *Dahlström E*: Kultur, ideologi och vetenskap (ingår i: Sverige vardag och struktur: Himmelstrand & Svensson (red). Norstedts, 1988).
4. *Eliasson R*: Forskningsetik och perspektivval. Studentlitteratur, Lund 1987.
5. Forskning om äldre. Förslag från FRN:s och DFS:s utredningsgrupp inom äldreforskningsområdet. Rapport 1989:5
6. *Gustavsen B*: Vägen till bättre arbetsliv. Strategier och arbetsformer i ett utvecklingsarbete. 1990.
7. *Nilsson K, Sunesson S*: Hur används forskning? (stencil). Lund, 1986.
8. *Nydén M*: Sektoriell forskning och utveckling. Byggeforskningsrådet, 1989.
9. SCB, Forskning och utveckling (FoU) inom landstingen. Rapport 1989-07-10.
10. SCB, Forskning och utveckling (FoU) inom kommunerna. i Rapport 1989-07-10.
11. Statskontoret: FoU - en resurs för utveckling av offentliga tjänster? (Rapport 1989:39).
12. *Svensson R*: Forskning och utveckling i Landstinget Sörmland. Ett diskussionsunderlag. Vårdhögskolan i Eskilstuna, 1991.

Europeisk förening för folkhälsovetenskap

Vid ett möte i Paris den 14 december 1992 bildades den europeiska föreningen för folkhälsovetenskap, European Public Health Association. Representanter från 11 europeiska länder deltog vid mötet där man antog stadgar och fastställde en första verksamhetsplan.

Syftet med föreningen är:

- Att främja europeiskt samarbete när det gäller forskning, utbildning och praktiska insatser för folkhälsan
- Att sprida forskningsresultat och erfarenheter genom att ge ut en tidskrift och hålla regelbundna vetenskapliga möten
- Att verka för att folkhälsovetenskaplig kunskap och erfarenhet utnyttjas för att förbättra hälsotillståndet i Europa.

Sverige representerades av professorerna Sven-Olov Isacson, Malmö och Peter Allebeck, Göteborg. De bägge företrädare Svensk Socialmedicinsk förening, som är den första svenska förening som anslutit sig. Den europeiska föreningen är uppbyggd genom

kollektiv anslutning av nationella föreningar och flera svenska föreningar med folkhälsovetenskaplig inriktning kan komma att ansluta sig. Sverige har en särskild roll också genom tidskriften *European Journal of Public Health*. Denna utges sedan något år i Karlstad på initiativ av professor Per-Gunnar Svensson som också är redaktör för tidskriften. *European Journal of Public Health* kommer hädanefter att bli officiellt organ för föreningen, med två ytterligare redaktörer förutom Per-Gunnar Svensson.

Vid det konstituerande mötet antogs också ett uttalande till stöd för den franska tobakslag som trädde i kraft den 1 januari, men som under samma dag var utsatt för intensiv lobbyverksamhet i det franska parlamentet. Förslag hade lagts fram om att racerbilstävlingar skulle beviljas undantag från reklamförbud, då tävlingarna är starkt beroende av sponsorpengar från tobaksindustrin. I uttalandet påpekade föreningen tobakens betydande roll för sjukdom och tidig död och vikten av att tobak inte associeras till fartsporter och tävlingar som särskilt appellerar till ungdomen.